

І. В. Гороф'янюк

Подільський говір

ПОДІЛЬСЬКИЙ ГОВІР — один зі старожитніх говорів подільсько-волинської групи діалектів південно-західного наріччя; найбільш східний з-поміж усіх південно-західних діалектів української мови. Подільський діалектний ареал сформувався на території Тербовлянської землі, пізніше це була територія Подільського та Брацлавського воєводств із центром у Брацлаві (16—17 ст.). Сьогодні П. г. поширений на території історичного Поділля: південні райони Хмельницької та Вінницької областей, південно-західні райони Черкаської обл., північно-західні райони Миколаївської та Одеської областей, західні райони Кіровоградської обл.

Історія вивчення

В історії дослідження П. г. виділяють чотири етапи. 1-й етап (2-а половина 19 ст.) пов'язаний із нагромадженням емпіричного матеріалу та виокремленням П. г. з-поміж інших діалектів. Уперше його окреслив і лаконічно охарактеризував І. Вагилевич у вступі до «Граматики языка малоруского въ Галиції» (Л., 1845). Виділяли його також Я. Головацький, О. Потебня, [К. Михальчук](#) та ін.

Ним послуговувалися письменники 2-ї половини 19 ст., зокрема Марко Вовчок, А. Свидницький, С. Руданський, М. Коцюбинський; подільські лексичні діалектизми зафіксовано у збірках подільського фольклору, зокрема укладених М. Максимовичем, П. Чубинським та ін. Поляк О. Кремер упорядкував 1-й словник П. г. — «Słowniczek prowincjalizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863» (Краків, 1870), подавши 952 лексеми, засвоєні польською інтелігенцією, яка проживала на Поділлі.

2-й етап, що тривав до 20-х рр. 20 ст., ознаменований першими спробами лінгвістичного осягнення говору. Відомі розвідки [Г. Голоскевича](#), [В. Отроковського](#), [О. Сорочана](#), [Є. Тимченка](#), [Б. Яцимимірського](#) та ін. присвячені здебільшого аналізу зафіксованих авторами фонетичних, граматичних і лексичних особливостей окремих говірок сіл Бодачівки, Монастирського, Кобилівки, Пахутинець, Могильної, Пановець та Старої Ушиці колишньої Подільської губ. О. Курило записувала мовлення подолян, вивчала фонетичні особливості П. г. та укладала словник. 3-й етап (2-а половина 20 ст.) пов'язаний із

системним дослідженням говору в різних аспектах. Окреслення меж подільського діалекту знаходимо в працях Г. Шила («Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра», Л., 1957), Ф. Жилка («Нариси з діалектології української мови», 1955), [С. Бевзенка](#) («Українська діалектологія», 1980); загальне членування діалекту — в «Атласі української мови» (1984, 1988, 2001; усі — Київ).

Систематизацію основних рис говору на різних мовних рівнях здійснено в працях Ф. Жилка, [І. Матвіяса](#), С. Бевзенка, [О. Горбача](#), [П. Гриценка](#). Опис окремих мовних особливостей П. г. на фонетичному рівні зробили А. Залеський («Вокалізм південно-західних говорів української мови», 1973), П. Ткачук («Фонетична система західноподільських говорів української мови (вокалізм і консонантизм)», 1975), А. Очеретний («Говірки Уманського району Черкаської області», 1958; усі — Київ). Д. Брилінський уклад «Словник подільських говірок» (Хм., 1991), що містить понад 3000 слів і фразеологізмів, а М. Доленко — «Фразеологічний словник Поділля» (щоправда, опубліковано лише окремі фрагменти праці; К., 1972; Самарканд, 1975).

4-й етап (кінець 20 — початок 21 ст.) пов'язаний передусім зі встановленням внутрішнього членування П. г. Нині в структурі подільського діалекту виокремлюють східно-, західно-, південно- та центральноподільські говірки.

Територіальні межі

Східноподільськими говірками Т. Тищенко називає говірки, які на півночі обмежуються ізоглосою по лінії: від верхів'я р. Рось північніше м. Ставища до верхів'я р. Гнилий Тікич; від р. Гнилий Тікич по р. Синюха до р. Південний Буг у напрямку на Ананьїв — Балту Одеської обл. — Чечельник Вінницької обл. зі сходу і півдня. Західна межа проходить від Чечельника до верхів'я р. Рось.

Сучасна територія Західного Поділля умовно визначається межами південно-східних р-нів Тернопільської обл. та південних районів Хмельницької обл. Межі західноподільських говірок зумовлені контактами з буковинськими, наддністрянськими та південноволинськими говірками. На основі картографування фонетичних явищ говірок Західного Поділля, здійсненого П. Ткачуком, виявлено волинсько-подільські, наддністрянсько-подільські, буковинсько-західноподільські ізоглоси. Південна частина ареалу — буковинсько-подільське діалектне утворення. Північну межу умовно можна окреслити лінією: Ланівці (Тернопільська обл.) — Шустівці — Нагоряни — південніше Кам'янця-Подільського — Абрикосівка — Врублівці — Грушка — Зелені Курилівці (усі — Хмельницька обл.). Північна межа західноподільських говірок мало визначена через зміщення в південному напрямі колишнього Волинського воєводства у зв'язку з його дозаселенням. Західна межа визначається кордонами Подільського (від 16 ст.) і Руського воєводств, її лінію на території Тернопільщини (по р. Збруч до Гусятина, а далі — на

південний захід до річок Стрипи і Дністра) накреслив пучком ізоглос К. Дейна. Центральноподільські говірки становлять ядро П. г. і локалізуються в південній частині Літинського, Липовецького р-нів, центральній та південній частинах Вінницького р-ну, Барському, Жмеринському, Тиврівському, Немирівському р-нах, північно-західній частині Іллінецького, Гайсинського р-нів, Мурованокуриловецькому, Шаргородському, Тульчинському, Могилів-Подільському, Чернівецькому, Томашпільському, Крижопільському р-нах, західній частині Тростянецького р-ну, Ямпільському, Піщанському р-нах, західній частині Чечельницького р-ну Вінницької обл. Від східноподільських говірок цей ареал відокремлений лінією західніше м. Чечельник — східніше м. Тростянець — західніше м. Гайсин — західніше м. Іллінці (використано районування Вінницької обл. до адміністративної реформи 2020 задля деталізації внутрішнього членування П. г.).

П. г. межує з *наддністрянським*, *покутсько-буковинським*, [волинським](#) говорами південно-західного наріччя та із *середньонаддніпрянським* і *степовим* говорами південно-східного наріччя; на півдні — з молдовськими говірками. Це пояснює наявність багатьох спільних рис із названими діалектами та обґрунтовує ті мовні особливості, що відрізняють його від інших мовно-територіальних утворень.

Мовні риси

Фонетичні риси: повне або часткове нерозрізнення фонем /o/ та /y/ в ненаголошених позиціях (поур'їг, буйáрин); збереження дзвінкості в кінці слів (дуб, н'їж); вставний [л] на місці [й] після губних приголосних (здорóвл'а, жáбл'ачий); вставний [н] після [м] на місці [й] (пáмн'ат', мн'áти); сполука [вн] переходить у [мн] (р'їмний, р'їмн'áти); кінцевий приголосний [т] у формах 3-ї особи дієслів теперішнього часу однини та множини твердий (хóдит, нóсит), а також у формі 2-ї особи множини наказового способу (їд'їт, нес'їт); у звукосполуках [с'в'], [ц'в'] відбувається повне ствердіння [в] (с'вáто, ц'вáх); фонетично видозмінені форми числівників (штúри, йїдén) і похідні від них; наявність протетичних [г], [в] (Гандрéй, вакáц'їа); передньоязикові приголосні [д], [т], [з], [с], [н] перед [і], що походять з давнього [о], зазвичай не пом'якшуються (стіл, ніс); ствердіння м'якого [р'] (бура́к, радно́); приголосні в позиції після голосних перед давнім закінчення -ьє- не подовжуються (в'їс'їл'а, клóча); рефлексія давніх /ę/ та /a/ після пом'якшених і шиплячих приголосних як /a/: лошá, йáгода, вз'áв, хоча дéв'їт', дéс'їт', одина́ц'їт'; рефлексія давнього /ę/ як /y/ в словоформі ц'улува́ти; метатеза має лексикалізований характер (кирні́ц'а, гоїркі́); субституція приголосних /хв/, /кв/ → /ф/ (ф'їст, ф'їртка) і навпаки (бухвéт, хвéрма).

Морфологічні риси: іменники середнього роду на -а 2-ї та 4-ї відмін в орудному відмінку однини мають закінчення -ом (курчóм, ол'івц'óм); іменники жіночого роду 3-ї відміни в родовому відмінку однини мають паралельні закінчення -и, -і (сóли —сóл'ї, крóви — крóв'ї); іменники жіночого роду 3-ї відміни в орудному відмінку однини мають закінчення

-ою (но́чою, пéчою); нерозрізнення твердих і м'яких основ іменників, тому іменники м'якої групи відмінюються за аналогією до іменників твердої основи (ол'івц'ом, гру́шою); у давальному і місцевому відмінках однини прикметників та присвійних займенників жіночого роду вживання стягнених закінчень (зелéн'і трав'і — на зелéн'і трав'і); відсутність чергування д//дж, з//ж, т//ч, с//ш у дієсловах теперішнього часу в 1-й особі однини (хóд'у, но́с'у), у дієприкметниках (кóс'аний, скрúт'аний), в інфінітивах перед суфіксом -ува- (вихóд'увати, викóс'увати), у дієслівних формах 3-ї особи множини минулого й теперішнього часу (п'ідмáс'тували, зас'в'ít'уйут); у дієсловах 2-ї дієвідміни в 3-й особі однини теперішнього часу поряд із широко знаними формами з особовим закінченням -т (хóдит, но́сит) уживають також форми типу хóде, но́се; у дієслівних формах майбутнього часу поряд з б́уду робіти — форми типу б́уду робíв, а минулого часу — форми ходíли й ходíлис-мо; інфінітив дієслів поряд з суфіксом -ти в частині говірок після г, к основ зберігає суфікс -чи (помогчú, стричú); майбутній час дієслів недоконаного виду має паралельні синтетичну форму (йа ходíтиму) й аналітичну (йа б́уду робíти), остання в західних периферійних говірках переважає або й зовсім є панівною; у формах вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників чи прислівників наявність суфіксів -ішч-, -ч- (добр'ішчий, мéнче).

Синтаксичні риси: підмет може виражатися формою іменника або займенника в родовому відмінку з кількісним числівником, що виступає його означенням, наприклад: Нас дв'і м'ісіло / а робíли короваї то багатéн'ко; активно вживаним є складений присудок у формі нечленного прикметника гóден, наприклад: Вона́ неи гóдна вже ходíти; іменникові означення з прийменником до, на в знахідному і родовому відмінках, що відображають мету, спрямованість на якісь предмети, наприклад: ба́пка до ко́су, вода́ на ко́си; неузгоджене означення виражене інфінітивом, що прилягає до іменників — назв конкретних предметів, наприклад: вода́ ко́си мíти; у множині прямий об'єкт дії — іменник-істота — виражений формою називного-знахідного відмінка: ма́йу д'íти; після низки дієслів-присудків говорити, казати, думати, згадувати та подібні вживаються іменниково-прийменникові конструкції з прийменником за, наприклад: пита́ла за те́бе; цільова спрямованість дії, якщо присудок означає шукання, добування, реалізується іменниково-прийменниковими конструкціями із прийменниками на, по, наприклад: іду́ на рíбу, п'ішо́у по йáгоди.

Лексика подільських говірок має і питомі елементи, і запозичені з польської, німецької, російської, румунської, турецької, угорської мов: байу́ра «калюжа», бал «пишне святкування», батáти «різати (хліб ножем)», б́унда «кісник; кольорова стрічка», варца́ба «одвірок, один з двох вертикальних брусів рами дверей», вовк «середина розрізаного кавуна», вре́мн'а «час, година», го́браз «ікона», грис «висівки», ка́па «скатерка», клу́н'а «приміщення для зберігання зерна і снопів», курду́пел' «людина низького зросту», ладнува́ти «готувати», ме́рва «дрібна солома», па́дал'ішний мак «мак дикий, *Paraver rhoeas*

L.», п'ас'їа «злість», пор'єнча «поруччя», сверб'їус «шипшина собача, *Rosa canina* L.», сирв'є «недостиглі зернові», тр'їна «вимолочені колоски (в'їдходи б'їльшого розм'їру)» та їн.

Системно з'їбрано ї досліджено лексику П. г. таких тематичних груп: бджолярська та с'їльськогосподарська лексика (Т. Тищенко), народновиробнича термїнологїя (Г. Краєвська), ботанїчна лексика (І. Гороф'ян'їук), назви їжі ї напоїв (О. Оскїрко), лексика буд'ївництва (Л. Полїщук), назви одягу ї прикрас (Г. Березовська), обрядова лексика (І. Гороф'ян'їук, Н. Коваленко, Т. Тищенко). Н. Коваленко системно проаналїзувала фраземїку говїрок Захїдного Подїлля; Б. Коваленко — роль мови Подїлля кїнця 19 — початку 20 ст. у розвитку загальнонацїонального лїтературного стандарту на матерїалї рукописів, автографів та першодруків С. Руданського, А. Свідницького ї М. Коцюбїнського, фольклорних та етнографїчних записів їз Подїлля.

Лексичнї особливостї говору здавна цїкавили дослідникїв мови, унаслїдок чого з'явилася низка подїльських дїалектних словникїв: «Лексика бджїльництва Схїдного Подїлля» (2008) та «Схїдноподїльський родильний обряд: лексикографїчний ї текстовий описи» (2014) Т. Тищенко, «Словник назв одягу та взуття у схїдноподїльських говїрках» Г. Березовської (2010), «Лексика традицїйного рїзьблення Уманщини» В. Швець (2012; усї — Умань), «Ботанїчна лексика центральноподїльських говїрок: Матерїали до Лексичного атласу української мови» І. Гороф'ян'їук (В., 2012), «Словник говїрки села Шендерївка та їнших населених пунктїв Могилївського Приднїстров'я» Д. Крохмалюка (К., 2015), «Народновиробнича термїнологїя центральноподїльських говїрок: матерїали до Лексичного атласу української мови» Г. Краєвської (В., 2018), «Фразеологїчний словник подїльських ї сумїжних говїрок» Н. Коваленко (Кам'янець-Подїльський, 2019), «Матерїали до “Словника схїдноподїльських говїрок”. Село Городецьке» Т. Тищенко, Г. Березовської, О. Зелїнської (Умань, 2021). Найповнїшим з'їбранням подїльської лексики на сьогоднї є «Матерїали до словника подїльського говору» (В., 2021), а також картотеки до словника П. г. в р'їональних осередках його вивчення — Схїдноподїльському лїнгвокраєзнавчому центрї (Умань), Навчально-науковїй лабораторїї дїалектологїчних досліджень (Кам'янець-Подїльський) та Дїалектологїчному науковому центрї (Вїнниця).

Рекомендована лїтература

1. Гриценко П. Ю. Основнї риси подїльського говору // Арт'їох Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та їн. Подїлля: їсторико-етнографїчне дослідження. К., 1994;
2. Коваленко Н. Фраземїка говїрок Захїдного Подїлля. Кам'янець-Подїльський, 2011;
3. Подїльський говїр: Бїблїогр. покажч. В., 2013;
4. Тищенко Т. М. Матерїали до «Словника полонїзмів у схїдноподїльських говїрках» // Наук. часопис Схїдноподїл. лїнгвокраєзнав. центру: Зб. наук. праць. Умань, 2013. Вип. 2;

5. Гороф'янюк І. Лінгвістичне портретування центральноподільських говірок української мови // Наук. зап. Вінн. пед. ун-ту. Сер. Філологія (мовознавство). В., 2019. Вип. 28;
6. Гороф'янюк І. Іншомовні запозичення в говірках Центрального Поділля // Două decenii de la înființarea specializării Limba și literatura ucraineană la Facultatea de Litere – Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca: Volum aniversar. Cluj-Napoca, 2020;
7. Західноподільські та суміжні говірки: У 2-х т. Кам'янець-Подільський, 2020;
8. Матеріали до словника подільського говору. В., 2021.

Бібліографічний опис:

Подільський говір / І. В. Гороф'янюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-880454>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).